

Lisans Tezi

**ZÂTÎ DİVANI'NDA GÜL, BÜLBÜL VE RAKÎB
(1 - 496 Arası Gazeller)**

OKAN ERCİK

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ
29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul
Mayıs 2014**

Zâtî Divanı'nda Gül, Bülbül ve Rakîb

(1 – 496 Arası Gazeller)

Okan Ercik

Danışman: Prof. Dr. Orhan Bilgin

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

Lisans Bitirme Tezi Yönetmeliği Uyarınca

Bölüm

LİSANS BİTİRME TEZİ

Olarak Hazırlanmış

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Okan Ercik

04.06.2014

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, XVI. asır şairlerinden olan Zâtî'nin (öl. 1546) 1 – 496 arası gazellerinde “göl”, “bölöl” ve “rakîb” motiflerinin kullanıldığı beyitlerin tespiti ve bu motiflerin kullanılış biçimlerinin incelenmesidir. Divan şiirinin ana hatlarını oluşturan bu üç motif, âşık-maşuk-rakip üçgenini simgelediğinden oldukça önemlidir. Dolayısıyla bunların tespiti, kısmen de olsa Divan şiirinin geneli hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olacaktır. Ayrıca bu motifler, Zâtî'nin gazellerinin temelini oluşturduğundan, çalışmamız onun şiirleri hakkında birtakım genellemelere ulaşmamıza da yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zâtî, divan şiiri, gül, bölöl, rakîb

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the couplets of the ghazals 1 – 496 by Zâtî (died 1546), one of the poets in the 16. century, in which the themes of “rose”, “nightingale” and “rival” are used, and to analyse the styles in which they are used. Forming the essentials of Divan poetry, these three themes are substantially important in that they symbolize the triangle of lover-beloved-rival. Therefore, the determination of these themes will help us to gain a general insight about Divan poetry, at least partially. Besides, our study will enable us to make some generalizations about his poems, since these themes constitute the basis of Zâtî's ghazals.

Key words: Zâtî, divan poetry, rose, nightingale, rival.

ÖN SÖZ

Bu çalışma, gazellerinden hareketle Zâtî'nin hayal dünyasına bir pencere aralayarak onun “gül”, “bülbul” ve “rakîb” motiflerini nasıl ve ne şekilde kullandığını anlamak, böylece devrin şiir ve toplum hayatına bir nebze olsun ışık tutmak amacıyla hazırlanmıştır.

Çalışma hazırlanırken Zâtî'nin 1 – 496 arası gazelleri taranmış, içerisinde “gül”, “bülbul” ve “rakîb” geçen beyitler tespit edilerek bir araya getirilmiştir. Bu beyitler belirli kıstaslara göre tasnif edilmiş, adı geçen motiflerin kullanılış biçimleri üzerinde durulmuştur. “İzafet terkibi” içerisinde olanlar tasnife dahil edilmemiştir. Çalışmada kaynak olarak, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın *Zâtî Divanı Gazeller Kısmı I. Cilt* adlı eseri kullanılmıştır.

“Giriş” bölümünde Zâtî'nin hayatı, sanatı ve eserlerinden kısaca bahsedilmiştir. Ana bölümde sırasıyla gül, bülbul ve rakîb motiflerinin sözlük anlamları verilip, Divan şiirindeki genel kullanımlarından kısaca bahsedildikten sonra Zâtî'nin bu motifleri nasıl kullandığı gazellerinden örnekler verilmek suretiyle ortaya konmuştur. “Sonuç” bölümünde ise çalışmanın kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır.

İlgili beyitler elektronik ortama aktarılırken Kurgun Transkripsiyon yazı tipi kullanılmış, Ali Nihad Tarlan'ın yukarıda zikrettiğimiz eserindeki aktarıma aynen uyulmuştur. Ayrıca bazı beyitler, birden fazla kategoriye girdiğinden dolayı birkaç kez kullanılmıştır.

Beni bu konuda çalışmaya teşvik eden ve çalışma esnasında yardımlarını esirgemeyen hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Orhan Bilgin'e şükranlarımı sunarım. Ayrıca, karşılaştığım güçlüklerde benden yardımını esirgemeyen hocam Nurettin Albayrak'a teşekkür ederim. Bunların yanında eğitim-öğretim hayatımda beni her

zaman destekleyen aileme, çalışma esnasında manevî desteklerini esirgemeyen sevgili dostlarım Memduh Yasin Özyalvaç, Sümeyye Sarı ve Özlem Turan'a teşekkür ederim.

KISALTMALAR

s.	Sayfa
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TDEA	Türk dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
Hz.	Hazret-i
vs.	ve saire

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLO LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
ZÂTÎ'NİN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ.....	1
A. ZÂTÎ'NİN GAZELLERİNDE GÜL.....	4
1. Gül.....	5
2. Gül ve Sevgilinin Yüzü.....	12
3. Gül ve Sevgilinin Yanağı.....	13
4. Gül ve Sevgilinin Gülüşü.....	15
5. Gül ve Sevgilinin Giydiği Kaba.....	15
B. ZÂTÎ'NİN GAZELLERİNDE BÜLBÜL	17
1. Kuş Olarak Bülbül	18
2. Şair (Zâtî) Olarak Bülbül	20

3. Herhangi Bir Âşık yahut Rakib Olarak Bülbül	22
C. ZÂTÎ'NİN GAZELLERİNDE RAKÎB.....	23
1. Rakîb Tipinin Genel Özellikleri.....	24
1.1. Sevgilinin Yanından Ayrılmaz.....	24
1.2. Âşığın İşini Bozar	26
1.3. Âşığa Türlü Oyunlar Yapar.....	26
1.4. Âşığa Sıkıntı Verir	26
1.5. Merhametsizdir, Kâfirdir.....	27
1.6. Ekşi Yüzlüdür	28
1.7. Uğursuzdur.....	28
1.8. Sevgiliden Yüz Bulur.....	28
1.9. Kendisine Beddua Edilir	29
1.10. Ölümü İstenir	29
1.11. Âşık, Rakîbe Müdara Eder	30
2. Rakîb Tipinin Benzetildiği Unsurlar	31
2. 1. Köpek.....	31
2.2. Eşek.....	32
2.3. Karga.....	32
2.4. Dev	32
2.5. Şeytan.....	33
SONUÇ.....	34
KAYNAKLAR	38

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Zâtî'nin Gazellerinde Gül

Tablo 2: Zâtî'nin Gazellerinde Bülbül

Tablo 3: Zâtî'nin Gazellerinde Rakîb

GİRİŞ

ZÂTÎ'NİN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ

XVI. asrın hatırı sayılır şairlerinden olan Zâtî, 876/1471-2 senesinde Balıkesir’de dünyaya gelmiştir. Sehî ve Latîfî’ye göre asıl adı Bahşî, Kınalızâde’ye göre İvaz, Âlim Mustafa Efendi’ye göre Satı, Zâtî veya Satılmış’tır. Âşık Çelebi, İvaz isminin doğru olduğunu kabul eder. Ayrıca, doğum yılı olan 876’nın (1471-2) ebced hesabındaki karşılığı da “İvaz”dır.

Babasından öğrendiği çizmecilik ve Müneccimzâde’den öğrendiği remilcilik ile geçimini sağlayan Zâtî’nin bir yandan şiir yazdığı, bir yandan da rind ve kalender meşrebiyle meşk meclislerinde yer aldığı bilinmektedir. Şairliğe istidadı ve hevesi olan şair kırklı yaşlarında İstanbul’a yerleşmiş, devrin büyüklerine ve padişahlara kasideler sunmuştur.

Zâtî, İstanbul’a yerleştikten sonra Hadım Ali Paşa’nın divan kâtibi şair Mesîhî ile tanışmış ve onun aracılığıyla padişahın himayesi altına girmiştir. II. Bâyezid’e sunduğu nevrüz ve bayram kasideleri oldukça beğenilmiş, hatta kendisine zevâidden maaş bağlanmıştı. Ali Paşa’nın şehit edilmesi üzerine hâmisiz kalan şairin maaşı da kesilmiştir. Bunun üzerine Bâyezid Camii avlusunda bir dükkân açarak misk, amber, misvak vs. satmaya başlamıştır. Ticari faaliyetlerin yanında remilcilik de yapan şair, ismarlama manzume dahi yazmıştır.

Kanuni zamanına kadar sıkıntı içinde yaşayan şair, Kanuni’ye sunduğu şiirlerinin beğenilmesiyle birlikte tekrar rahata kavuşmuştur. Mahmud Çelebi’nin defterdarlığında yıllık geliri tekrar kesilen Zâtî, ömrünün son yıllarını Fatih Sarıgözel

Hamamî'na yakın evinde zaruret içinde geçirmiş, 953/1546 senesinin Ramazan'ında vefat etmiştir.

Ömrünün son yıllarında dükkândan fazla bir şey kazanamadığı için daha çok ısmarlama şiirler yazmak zorunda kalması sanatının aleyhine olmuş, mana ve mazmun tekrarından kurtulamamıştır.

Şiirlerinde daha çok rintliği ön plana çıkaran Zâtî, Türk mahallîleşme akımının önemli temsilcilerinden biridir. Sade bir dil kullandığı şiirlerinde atasözleri, deyim ve tabirlere sıkça yer verme alışkanlığı, bu kalıplaşmış ifadeler sebebiyle imale ve zihaf kusurlarına düşmesine yol açmıştır. Buna rağmen aruzu kullanmada başarılı olduğu söylenebilir.

Gazellerinin konusu gündelik hayattaki tiplerden devrin âdet ve inanışlarına, riyazî ilimlerden kitabî ilimlere kadar oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Hemen bütün edebî sanatları şiirlerinde kullanmış, muamma benzeri harf ve kelime oyunları da şiirlerini renklendirmeye çalışmıştır. Kasidelerinde kullandığı dil, gazellerinin aksine daha ağırdır. Gazel ve kaside dışında mesnevi türünde de eserler vermiştir. Ayrıca mensur eserleri de vardır.

Divan: Manzumelerinin sayısı hakkında muhtelif rakamlar verilmektedir. Kınalızâde'de 1600 gazeli, 400 kasidesi; Latîfî'de 3000 gazeli, 500 kasidesi olduğu belirtilmekle birlikte, yeni araştırmalarda şairin 1825 gazeli ve doksan kadar kasidesi bulunduğu ortaya konulmuştur. Divan'ında yalnızca gazelleri bulunmaktadır.

Şem' ü Pervâne: Dört bin beyitlik bir mesnevidir.

Mecmâü'l-Letâif: Devrin ileri gelenleri ile şairleri hakkında yazılmış latifeleri, meslek ve sanat erbabı hakkındaki görüşleri ihtiva eden mensur bir eserdir.

Şehrengiz-i Edirne: II. Bâyezid zamanındaki Edirne güzellerinin tasvir edildiği bir eserdir.

Şairin diğer eserleri: *Ferruhnâme*, *Fâl-ı Kur'ân*, *Ahmed ü Mahmûd*, *Siyer-i Nebi*.¹

Hayatı, sanatı ve eserlerinden kısaca bahsettiğimiz Zâtî, gazellerinde “gül” motifine sıkça yer vermiştir. Şimdi, divan şiirinin “mihenk taşı” olarak addedebileceğimiz “gül” motifinin Zâtî'nin gazellerinde nasıl ve ne şekilde kullanıldığını göreceğiz.

---

¹ Vildan S. Coşkun, “Zâtî,” *DİA* 44, s.150; “Zâtî,” *Yeni Türk Ansiklopedisi* 12, s.4859. Bu kısım hazırlanırken büyük ölçüde adı geçen iki eserden faydalanılmıştır.

A. ZÂTÎ'NİN GAZELLERİNDE GÜL

Taç yaprakları kalın ve katmerli, keskin kolu, beyazdan kırmızıya kadar pek çok rengi bulunan, gülgillerin örnek bitkisi, (*Rosa*); bu bitkinin kokulu ve güzel görünümlü çiçeği; Divan edebiyatında güzel ve sevgili karşılığı olarak kullanılan bir tema.²

Sözlükte buna benzer karşılıkları bulunan gül, Divan şiirinde önemli bir yere sahiptir. Çeşitli vasıflarıyla daha çok sevgilinin sembolü kabul edildiğinden şairlerin ilham kaynağı, çiçeklerin de sultanıdır.³

Gülün açılmamış olanına “gonca” adı verilir. Gonca, sırrını sakladığı hâlde, gül açılıp saçılarak sırrını ifşa eylemektedir.⁴ Bundan dolayı âşık, kimi zaman Tur-ı Sina'daki Musa'dan bile daha şanslıdır. Ancak, âşığın kötümser bakışı çoğu zaman bunu göz ardı etmesine sebep olur.

Gülün açılması, baharın geldiğini haber verdiği için bir neşe ve sevinç kaynağı olduğu gibi işret meclislerinin kurulma zamanını da gösterir.⁵ Baharın diğer adının “gül mevsimi” oluşu da bundandır.⁶ Sevgilinin gülümsemesi genellikle gülün açılmasına benzetilir.

Divan edebiyatında en çok sözü edilen kırmızı güldür.⁷ Utanan kişinin yüzünün kızarıp gül rengini alması nedeniyle, gül daima utangaç ve hayâ sahibidir.⁸ Ayrıca sevgilinin yanağındaki allık da güle benzetilir. Kırmızı gülün niçin kırmızı olduğuna dair birçok rivayet vardır. Bu rivayetler gülün çekiciliğini artırmış olacak ki kırmızı gül, divan şiirlerinin vazgeçilmez unsuru hâline gelmiştir.

---

² Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük 2* (İstanbul: Ötüken, 2007), s.1793.

³ Cemal Kurnaz, “Gül”, *DİA* 14, s.219.

⁴ Kurnaz, “Gül,” s.220.

⁵ Kurnaz, “Gül,” s.220

⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Ötüken, 1998), s.155.

⁷ Kurnaz, “Gül,” s.220

⁸ Pala, *Sözlüğü*, s.156.

Sevgilinin kimi zaman güle benzetilen yüzü, kulağı, yanağı, vs. kimi zaman da gülşene (gülzâr, gülistân) benzetilir. Sevgilinin güzelliği gülşen olursa, yanak ve kulakları gül, ağzı gonca, saçları ve ayva tüyleri reyhan ve sümbül, gözleri âhu, boyu servi gibi düşünülür.⁹

Gül, divan şiirinde bütün yönleriyle teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Genel hatlarıyla izaha çalıştığımız gülün divan şiirindeki kullanım alanları kısaca bu şekildedir.

Bu bağlamda, Zâtî'nin şiirlerinde “gül” kullanımını şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Gül

Bu bölümde, genel olarak gül ile alakalı olan, ancak herhangi bir kategoriye ayıramadığımız beyitler incelenecektir.

Zâtî'nin şiirlerinde gül ile sevgili, birbirlerinin aynadaki yansımaları gibidir. Sevgili, gülün bütün özelliklerini kendisinde toplamıştır. Gül ve sevgili birbirine o kadar denktir ki şair kimi zaman sevgilisine “Ey gül!” diye hitap eder:

Hezârî 'âşîkuñ kûyuñda ço her şeb fiğân itsün

Eyâ gül gülşene revnağ viren feryâd-ı bülbüldür (186/3)

Bir diğer beyitte sevgilisine yine aynı şekilde hitap eden Zâtî, onun eteğindeki dikenlerden bahsederek gülü, yani sevgiliyi âdeta ifşa eder:

Olsuñ ey gül gülşen-i 'âlemde küllî iftiḥâr

Bir perî şânlı fetâsın dâmenüñde var ḥâr (488/1)

---

⁹ Rıdvan Canım, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* 3 (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2004), s.114.

Zâtî, sevgiliyi seyrettiği zaman, onu baştan ayağa bir gül olarak görür:

Perîşân kalb ile ter gül temâşâ eyledüm anda

Nigârûñ geydügi gül-berg-i ter mânendi terlikdür (495/4)

Sevgilinin yanağı gül bahçesini küstürecek cinstendir:

Bir göñli açuğ yâr-ı dil-ârâ yine gülşen

Ol gönca-i gül-çihre varub açdı meger ruğ (104/3)

Sevgili o kadar kıymetlidir ki, ondan gelen ateş bile olsa âşığa gül bahçesi gibi görünür:

Derdine Cibrîlden dermân kabûl itmez Halîl

Cânuma senden iren âteş gülistândur baña (38/6)

Âşık, sevgiliye kavuşma uğruna çektiği cefadan şikâyet etmez. Sevgilinin açtığı yarayı gül olarak gördüğünden yarasının daha derin olmasını ister. Âşığının vücuduna açtığı yaranın gül olarak görüldüğünü sevgili de bilir:

Bir nedür ben bülbülün zahmı hezâr ur cânına

Didüm ol gönca ayıtdı 'ârife bir gül yiter (180/4)

Sevgilinin mahallesindeki köpek bile kıymetlidir âşık için. O mahalledeki köpeğin ayak izleri, âşığın gözüne birer gül olarak görünür:

Her nişân-ı pây-i seg küyüñda bir güldür baña

İtlerün âvâzesi feryâd-ı bülbüldür baña (41/1)

Sevgili güldür, sevgilinin mahallesi ise gül bahçesidir. Âşık oraya girmek için daima çaba gösterir fakat sevgili bir türlü izin vermez:

Gülşenüñden günde biñ kez geçmek ister göflümüz

Didüm ol ğonca didi geçme bu rādan **Zātî**'yā (10/5)

Bir diğەر beyitte Zātî, sevgilinin mahallesi olan gül bahçesini cennete tercih eder:

Dil cemālüñ koyuban cennete olmaz māyil

Bülbül ey ğonca-dehen ğonmağā gülşen gözedür (305/5)

Bir diğەر beyitte ise sevgilinin mahallesi olan gül bahçesi cennete benzetilir:

Döstlar uçmağ için bāğ-ı bağā gülzārına

'Āndelīb-i cāna tır-i dōst bāl-ü-per yiter (307/5)

Zātî, sevgilinin kendisine çektirdiğî bütün eziyetlere rağmen, onun yerinin gül bahçesi olmasını ister:

Hār-ı ğamda **Zātî**'yi bülbül gibi zār eyledüñ

Menzilüñ gül gibi ey ğonca-dehen gül-zār ola (16/7)

Gönlünü açılmamış bir güle benzeten Zātî, gönlünün gül gibi açılması için gül bahçesine gitmesi gerektiğini söyler:

Gül gibi göñlüñüñ açıldığını ister iseñ

Zātî'yā gülşene bir ğonca-i ğandān ile git (76/5)

Sevgiliyi güle benzeten Zātî, divanının eksiksiz olabilmesi için bir gül bulup ona bakması gerektiğini söyler:

Ger güle bakarsa yāri **Zātî**-i bülbül-zebān

Gül gibi bağlarsa her yıl tāze dīvānı dürüst (79/7)

Bir diğەر beyitte Zātî, sevgiliyi gül bahçesine benzetir:

Zâtî kimüñ ki şimdi ola hānesinde ol

Güyā ki gülsitānı güzel hūb bāğı var (341/9)

Sevgilinin vücuduna açtığı yaradan gayet hoşnut olan Zâtî, bu yarayı gül yüzlü bir güzele benzetir.

Zahm-i tîrin sîneme şarmağa cān virsem nola

Bir lebi gonca yüzi gül beñzi kanlu hūbdur (187/3)

Şararken sîneme şöyle şafā sürdüm oķuñ zahmın

Şarıldı baña güyā bir yüzi gül gonca-leb dil-ber (284/3)

Zahm-ı tîrūñ şarmasam pehlūya ađlar incinür

Bir yüzi gül tāze dil-berdür benüm yanumdadur (473/2)

Oķuñ zahmın bihamdillāh ki **Zâtî** ey kemān-ebrū

Yüzi gül gonca-leb dil-ber gibi bağrına şarmışdur (462/7)

Bir diğer beyitte yarayı güle benzeten Zâtî, âşığın yarasının aşkını belirttiğini söyler:

Dāđ tāze gül gibi 'işkın belürdür 'āşıķuñ

Kendünüñ ey gonca gerçi gül gibi inkārı var (335/6)

Sevgiliyi güle benzeten Zâtî, sevgili dışındaki her şeyin önemsiz olduğunu söyler:

Gül üzölsün gonca açölsün baña sen gül yiter

Ağlasun bülböllerüñ ey gonca tek sen gül yiter (180/1)

Bir diğer beyitte ise kadehi güle benzetir:

Açılıp gül kalmasa hergiz neğam bülbül ne ğam

Cām gül **Zâtî** şurāhî ğulguli bülbül yiter (180/5)

Zâtî'ye göre gül bahçesine renk veren, âşığın feryadıdır:

Hezārı 'âşıkuñ kûyuñda ko her şeb fiğān itsün

Eyā gül ğülşene revnağ viren feryād-ı bülbüldür (186/3)

Zâtî'yi ey 'arızı gül işigüñden sürme kim

Bülbül-i ğüyā ile revnağ bulur gül-zārlar (213/5)

Ay ve Güneş, sevgilinin güzelliğinin gül bahçesindeki iki güldür:

İki güldür ay-ü-gün gül-zār-ı hüsñüñden senüñ

Bāğ-ı 'ışkuñda felek dölāb-ı bī-miğdārdur (221/2)

Zâtî'ye göre elinde kırmızı renkli kadeh olanın gül gibi güzel günleri vardır:

Her kimüñ kim lāle-veş destinde lâ'līn cāmı var

Ğül gibi ğāyetde vaqti hōş ğüzel eyyāmı var (229/1)

Sevgiliden ayrı kaldığı günler Zâtî'nin ümit güllerini soldurur:

Zâtî'yā irüb temüz-i hecr-i cānān günleri

Bāğ-ı 'ālemdē ümīdüm güllerin şoldurdılar (231/5)

Gözyaşlarının, göz açıp kapayıncaya kadar dünyayı gül ve gül bahçesine döndüreceğini iddia eder:

Bu kerāmet az mıdur kim sālīk-i eşküm benüm

Ğöz yumub açınca dünyāyi ğül-ü-ğül-zār ider (238/3)

Bir diğer beyitte gülün, kıskançlığından sevgilinin yanağından tazelikler çaldığını ve o gülü yolmak gerektiğini söyler:

Gül řarāvetler uğurlarmış ruğ-i dil-dārdan

Kim olursa **Zātî**'yā ol cürm içün anı yolar (243/5)

Zātî'ye göre gülün içindeki parçalar, bülbülün ah ateşinin kıvılcımlarıdır:

Gülün toğmı degüldür ol açanda görinen ĥurde

Fütāde 'andelībün āteş-i āhı řirāridur (246/3)

İçinde görinen ĥurde gülün toğmın kıyās itme

O yanık bülbülün cānā řirār-ı nār-ı āhıdur (348/2)

Kendi şiirini övmekten de geri durmayan Zātî, şiirinin güzel söz söyleme bağının gül bahçesi olduğunu iddia eder:

Şi'r-i renginün belāgat bağınun gül-zāridur

Ĥüb-ü-nāzüg 'andelīb-i ĥoş-nevā ter yāridur (253/1)

Zātî, kırmızı kaftanlarla süslenen sevgiliyi gül ağacına benzetir:

Al ĥıl'atlerle zeyn olmış kıyāmet kāmētün

Bezm-i ĥüsne kırmızı gül naĥli dikdi yādigār (368/4)

Bir diğer beyitte yine kırmızı kaftanlar giymiş sevgiliden bahseden Zātî, kırmızı kaftanları ateşe; sevgiliyi de ateşin içindeki Hz. İbrahim'e benzetir. Sevgili o kadar neşelidir ki sanki ateş ona gül bahçesi olmuştur:

Ol ĥalilüm al ĥıl'atler geyer řād-ü-ferāĥ

Zātî'yā güyā gülistān oldı İbrāhime nār (368/9)

Goncayı gülden daha güzel bulan Zâtî, bahçeye giren goncaların, güzellikleriyle gülü utandırdığını söyler:

Ġoncalar bâğa gelüb 'arz-ı cemâl eylediler
Güli şermende idüb bülbüli lâl eylediler (367/1)

Zâtî'ye göre bahar vakti gül vakti demektir ve o gül vakitlerinde şarap içmek ister:

Beni men' eylemeñ devr-i ruħında cām-ı lâ'linden
Bahār eyyāmı gül vaķti benüm göñlüm şarāb ister (465/3)

Kimi zaman sevgilinin ayva tüyleri gülün üzerine bir nevi “reçete” yazar:

Haķuñ müşg ile gül üzre bunu yazmış beni görmek
Maķabbet derdinüñ bīmārına ğāyetde enfa'dur (249/4)

Kendisini içerisinde ateş olan bir güle benzeten Zâtî, rakibini tehdit dahi eder:

Ben gül oldum sözlerüm nār oldu yaķar irdügin
Aġzum açdurma kerem kıll gül içinde nār var (358/3)

Kimi zaman da gülü, yani sevgiliyi ikaz eder:

Billāhi alma ey gül-i ter āh-ı huşgümi
Gül yapraġına bād bilürsin virür zarar (428/4)

Zâtî'yi gül bahçesinde gören güller gülüşerek başına toplanırlar:

Gül-zārda görüb beni güller gülüşdiler
Ķani o ġonca-leb diyu başuma üşdiler (332/1)

Zâtî'nin şiirlerinde gül, goncayı daima kıskanır. Hatta gül bahçesinde gonca çıktığında güller onu kırar:

Şıdılar gonca-i ğannâc ile şah-ı şühı

Açılıb gülşene çün ğunc-ü-dilâl eylediler (367/2)

Görüldüğü üzere Zâtî, gül ile sevgili-âşık-rakîb üçgeni arasında daima bir alaka kurmuştur. Bu alakayı kimi zaman apaçık bir şekilde ortaya koyarken, kimi zaman da muğlâk bir şekilde ortaya koymuştur. Bu sebeple biz, tasnifte herhangi bir hataya düşmemek gayesiyle yukarıdaki beyitleri “Gül” başlığı altında ele almayı uygun bulduk. Şimdi de gül ile sevgilinin yüzü, yanağı ve elbisesi arasında kurulan ilişkileri muhtelif başlıklar altında inceleyeceğiz.

2. Gül ve Sevgilinin Yüzü

Sevgilinin yüzü, güzelliğinin aşikâr olması yönüyle, güle benzetilir. Gülün açması nasıl baharın habercisiyse, âşık da sevgilinin gül yüzünü görünce gönlüne bahar gelir. Sevgilinin gül yüzünü göremediği zamanlar, âşığın gönlünde çiçek açmaz:

Gül yüzüñsüz gonca-i kalbüm gülistân açamaz

Kim anuñ her şâhı oğ her bergi peykândur baña (38/2)

Sevgili gülümsediği zaman, zaten gül gibi açılmış olan yüzü daha bir açılarak âşığın gönlünü ferahlatır:

Gül yüzün 'arz itdüğince verd-i ğandânum Ferağ

Gülşen-i 'ışık içre olur bülbül-i cānum ferağ (101/1)

Sevgilinin yüzünü kimi zaman güle benzeten Zâtî, kimi zaman da gül bahçesine benzetmiştir.

Didüm ey gonca-i cennet cemâlûñ tāze gülşendür

Didi müşkil mi ĥall itdũñ güneş gibi bu rüşendür (279/1)

Bir diğer beyitte ise Zâtî, sevgilinin yüzünü hem güle hem de gül bahçesine benzetir:

Ah kim ben bülbülin ol yüzi gül-zār incidür

İñledür her dem hezār ol yüzi gül zār incidür (167/1)

Sevgilinin gül yüzüne düşen saçları onu mucizevî bir varlığa dönüştürmüştür:

Bir siyeh hırka geyüp şalmış şuya seccādeyi

Gül yüzüñde sünbülũñ ĥalka kerāmet gösterür (194/3)

Gül, kimi zaman kırmızı rengiyle birlikte sevgilinin yüzüne benzetilir. Sevgili, kırmızı rengi kullanarak hile ile âşıklarının gönüllerine taht kurar:

Āl ile ol yüzi gül dil alub inkār eyledi

Şöyle beñzer dāyimā anuñ işi inkārdur (221/5)

O gül yüzlü sevgilinin binlerce hilesi vardır:

Bülbüline ol yüzi gül kim hezārān āli var

Gül-sitān-ı kũyına ben ĥāki ey bād alı var (230/2)

3. Gül ve Sevgilinin Yanağı

Sevgilinin yanağı ile gül birbiriyle yakından ilgilidir. Sevgilinin yanağındaki allık, gülün kırmızısından daha kırmızıdır. Bu sebeple gül, daima sevgilinin yanağını kıskanır. Zâtî de sevgilinin yanağını güle benzetmiş, sevgiliyi gül yanaklı olarak tanıtmıştır. Ona; “Ey gül yanak!”, “Ey yanağı gül!” gibi ifadelerle seslenmiştir.

Sen geyelden lāciverdī cāme-vü-gül-gün kabā

Cübbesin 'uṣṣāk ider ey ruḥları gül gön kabā (6/1)

Olmaya ey 'ārızı gül **Zātī**-i şūrīde-veş

Gülşen-i kūyuñda gerçi nāle eyler şad hezār (141/5)

Zātī'yi ey 'ārızı gül işigüñden sürme kim

Bülbül-i gūyā ile revnaķ bulur gül-zārlar (213/5)

Bugün sulṭān-ı ḥüsnüñ toğrusıdur kaddüñ ey gül-ruḥ

Nice beñzer aña serv-i revān billāhi bāğīdür (251/3)

Dönüb dölāba ey gül-ruḥ döner başı aķar yaşı

Cemālūñ bāğına **Zātī**-şifat her kim ki 'āşıķdur (463/7)

Zâtî, goncanın açılmamasını gül yanaklı sevgilinin ağzını açmamasına (gülmemesine) bağlar:

Goncaya gel ağzuma öykünme var açıl dimez

Zātī'yā ol gül-ruḥuñ yoḥsa dehānı yoķ mıdur (192/7)

Gül yanaklara en çok yakışan renk kırmızıdır:

Āl eylemekdür al geyüp 'āşıķa işi

Gül ruḥlara o gonca bilür al yaraşur (261/5)

Gül yanaklı sevgilinin dudağındaki uçuk bile Zâtî için güzel bir manzaradır:

Şubḥa karşı goncaya şeb-nem düşübdür gūyiyā

Leblerinde **Zātī**'yā ol gül-ruḥuñ teb-ḥāleler (419/5)

4. Gül ve Sevgilinin Gülüşü

Divan şiirinde sevgilinin gülümsemesi âşık için oldukça önemli ve değerlidir. Sevgilinin gülüşü güzel günlerin habercisidir. Ancak bu gülüş, kimi zaman âşığa ıstırap verebilmektedir:

Her seher feryâd idüb bülbül gibi zâr aqlaram

Gül gibi neçün güler şol şüh-ı handānuñ baña (52/2)

5. Gül ve Sevgilinin Giydiği Kaba

Kaba, pamuklu bir kumaş türü olduğu kadar aynı zamanda da bu kumaştan yapılmış elbise veya kolsuz yelek demek olup kaftan ve cübbe anlamına da gelmektedir. Önü daima açıktır.¹⁰

Kaba kırmızı renklidir.¹¹ Kırmızı renkli olması bakımından gül ile yakından ilişkisi vardır. Zâtî şiirlerinde, gül renkli kaba giyen sevgiliye yer vermiştir. Gül renkli kaba, sevgilinin güzelliğine güzellik katar, âşıkları peşinden sürükler. Ona en çok yakışan elbise gül renkli kabadır.

Sen geyelden lâciverdî cāme-vü-gül-gün kabā

Cübbesin 'uşşāk ider ey ruhları gül gön kabā (6/1)

Āsumān-ı pür-şafağda mihre döndürdi seni

Lâciverdî cāme vü gül-gün kabā ey meh-liķā (6/2)

Sūsenî Cāme ile gül-günî kabādur geydügün

Yaraşur dirsem saña cānā bahār-ı dil-güşā (6/3)

¹⁰ Vildan Serdaroğlu Şişman, "Zâtî'nin Gazeliyâtına Göre XVI. Yüzyılda Sosyal Hayat" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001), s.74.

¹¹ Şişman, "Hayat," s.74.

Seyr ider geymiş bu gün bir dil-rübā gül-gün abā
Āl ile dil alma öğretmiş aa gül-gün abā (14/1)

Her nigāra böyle zībā yaraursa dōstlar
'Ālemi bu reng-ü-āl ile yaa gül-gün abā (14/2)

Didiler bōlbōllerūñ aar cemālūñ gey dōşer
Cāme-i sebz ire ey onca saa gül-gün abā (14/3)

Her gōren Ferhāduñ olsa nola Őirīn yaraur
Esb-i Őebdīz ile saa Husrevā gül-gün abā (14/4)

a boyuca ehl-i mihrūñ anına koyar seni
Geri kim gey yaraur ey meh-liā gül-gün abā (14/5)

Yaalarda gōren anı yakalar ā itdiler
Yaasuz odı cihānı Zātī'yā gül-gün abā (14/6)

Lālelerden kōh-u-arā Őōyle tezyīn oldu kim
Bir gōzeldūr geydi gōyā her yaa gül-gün abā (14/7)

Zātī'nin gazellerinde gōrōldōğō üzere sevgili, eşitli yōnleriyle gōle benzetilmiştir. Sevgili, nasıl ki ieklerin en gōzeli olan gōle benzetilmişse, âşık da kuşların en gōzel sesli olanına, yani bōlbōle benzetilmiştir.

B. ZÂTÎ'NİN GAZELLERİNDE BÜLBÜL

Sesinin güzelliğiyle tanınan, karatavukgillerden, vücudunun üst tarafı koyu alt kısmı açık, kuyruğu kızıl kahverengi, ötüşü çok berrak ve ahenkli, gece gündüz uzun süre ötebilen küçük bir ötücü kuş; andelip.¹²

Sözlükteki karşılığı bu şekilde olan bülbül, doğu edebiyatında sıkça kullanılan bir mazmundur. Bülbül,

Güllerin açtığı günlerde daha canlı öttüğünden gül ile arasında muhayyel bir aşk ilişkisinin olduğu kabul edilmiş; bülbül âşığa, gül de mâşuk veya mâşukaya benzetilmiştir.¹³

Divan edebiyatında bülbül, Klasik doğu edebiyatlarında olduğu gibi âşığı simgeler.¹⁴ O, şakıyılarıyla ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri arz eden bir âşıktır.¹⁵ Sevgilinin hasretiyle gece gündüz durmadan öter.

Bülbülün yeri gül bahçesidir. Gülün yani sevgilinin yanından bir an olsun ayrılmaz. Ancak sevgilinin yanına istediği kadar yaklaşamaz çünkü arada diken vardır. Bülbülün güle yaklaşmasını önleyen en büyük engel gülün dikenidir.¹⁶ Diken, âşığı sevgiliye yaklaştırmaması bakımından çoğu zaman rakibe benzetilir.

Bülbül, bilindiği üzere ötüşüyle meşhurdur. Ötüşünün “nağme” olarak nitelendirildiği hâllerde bir nağmede bin sihir yaptığı ifade edilir.¹⁷ Bülbülün diğer isimlerinden biri de “Hezar”dır. Hezar bülbül manasından başka “bin (1000)” anlamına da gelir. Bu isim bülbüle, bir nağmede yaptığı bin sihirden dolayı verilmiş olabilir.

¹² Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük 1* (İstanbul: Ötüken, 2007), s.721.

¹³ Cemal Kurnaz, “Bülbül,” *DİA* 6, s.485.

¹⁴ Kurnaz, “Bülbül,” s.485.

¹⁵ Pala, *Sözlüğü*, s.75

¹⁶ Kurnaz, “Bülbül,” s.485.

¹⁷ Kurnaz, “Bülbül,” s.485.

Divan şiirinde oldukça önemli bir yere sahip olan bülbül motifi, şairler tarafından sıkça kullanılmıştır.

Divan şiirinde bülbül motifi şairlere göre değişik şekillerde kullanılmış olmakla beraber daha çok a) Canlı bir mahluk, b) Şairin dünyadaki eşi, c) Tasavvufî bir alegori şeklinde kullanılır.¹⁸

Divan şiirindeki genel kullanımı bu şekilde olan bülbül motifi, Zâfî'nin şiirlerinde şu şekillerde kullanılmıştır:

1. Kuş Olarak Bülbül

Bu bölümde, bülbül-âşık ilişkisi bulunan ancak bülbülün kuş olarak ön plana çıktığı beyitler incelenecektir.

Rivayet olunur ki bülbül, gülün kırmızı ve güzel olması için ona kanını vermiş veya gül dikenlerini batırmak suretiyle onun kanını içmiş yahut allık olarak yüzüne sürmüştür.¹⁹ Diğer divan şairlerinde olduğu gibi Zâfî de kimi zaman bu olaya telmihte bulunur:

Hañçer-i hâr ile ol kurbân olan bülbüllerüñ

Goncalar didükleri ey dōst kanlu yaşıdur (265/3)

Bir diğer beyitte Zâfî, yukarıda bahsettiğimiz olayı biraz daha dramatikleştirir ve gülün içindeki parçaları bülbül can verirken güya ağzından çıkan ateşin kıvılcımlarına benzetir:

İçinde görinen hurde gülüñ tohmın kıyās itme

O yanıķ bülbülüñ cānā şirār-ı nār-ı āhıdur (348/2)

---

¹⁸ “Bülbül”, *TDEA* 1, s.480.

¹⁹ Kurnaz, “Bülbül,” s.485.

Bülbülün sabırsızlığından dert yanan Zâtî, pervanelerin aşk karşısındaki tavrı ile bülbülünkini kıyas eder ve bülbülün aşk için ötmekten başka bir şey yapmadığını söyler.

' Âşık iñler sen avurduñ ötdürürsin bülbülâ

Kül olur eczâsı feryâd eylemez pervâneler (138/3)

Pervâne yanar oda girür döst 'ışkına

Bülbül hemân 'abeş yire avurdun ötdürür (415/2)

Bir diğêr beyitte Zâtî, aşkı duyurdukları için bübüllere sitem eder:

Bübüllere didüm niye 'ışkı tıuyurduñuz

Her biri germ olub didi dirler bize tıuyür (327/5)

Goncalar o kadar güzeldir ki bülbülü dahi sessiz bırakır:

Ġoncalar bâğa gelüb 'arz-ı cemâl eylediler

Güli şermende idüb bülbülü lâl eylediler (367/1)

Güle kavuşan bülbül sessizleşir. Zâtî'ye göre sessiz kalan bülbül zayıf bir âşıktır:

Bülbül yine muqallid-i 'uşşâk-ı zâr olub

Sultân-ı gül öñinde tıurub bî-nevâlanur (413/5)

Sevgilinin dişleri, seher vakti gülün üzerine düşen çiy taneleri gibidir. Âşık sevgilinin dişlerini gördüğü zaman güzelliğine hayran kaldığı gibi bülbül de gülün üzerindeki çiy tanelerine hayran kalır, "Bu çiylêr gökten mi indi?" diye öter:

Ġoncanuñ la'lîn lebin yir yir seher-geh dişlemiş

Bülbül iñler dem-be-dem gökden mi indi jâleler (419/2)

Hz. Musa'nın "Kelîm" sıfatı ile nitelendirilen bülbül,²⁰ sevgilinin yüzünü görmesi bakımından Hz. Musa'dan daha şanslıdır.

Ṭūr-ı gülşende Kelîm olsa 'aceb mi bülbül

Aña yüz şevk ile gül eyledi 'arz-ı dîdâr (487/4)

Bir diğerk beyitte Zâtî, bülbül ezgisi kalmasa bile sürahi gürültüsünün bülbül sesinin yerini tutacağını söyler:

Açılıp gül kalmasa hergiz neğam bülbül ne ğam

Câm gül **Zâtî** şurâhî ğulguli bülbül yiter (180/5)

2. Şair (Zâtî) Olarak Bülbül

Divan şiirinde bülbül, âşğın neredeyse bütün özelliklerini taşır. Güzel nağmeleri ve gönül alıcı ötüşünden dolayı şairler de kendilerini bülbüle benzetirler.²¹ Zâtî de kimi zaman kendini bülbüle benzetir.

Hâr-ı ğamda **Zâtî**'yi bülbül gibi zâr eyledüñ

Menzilüñ gül gibi ey ğonca-dehen gül-zâr ola (16/7)

Her seher feryâd idüp bülbül gibi zâr ağılaram

Gül gibi ne-içün güler şol şüh-ı handānuñ baña (52/2)

Bülbüle benzeyen Zâtî aynı zamanda bülbül dillidir de:

Ger güle bakarsa yâri **Zâtî**-i bülbül-zebân

Gül gibi bağlarsa her yıl taze dîvânı dürüst (79/7)

---

²⁰ Kurnaz, "Bülbül," s.486.

²¹ Kurnaz, "Bülbül," s.486.

Kendini ve dilini bülbüle benzetmekle kalmayan Zâtî, kimi zaman da bülbülün ta kendisi olur; kendinden “bülbül” diye bahseder.

Ah kim ben bülbülin ol yüzi gül-zâr incidür
İñledür her dem hezâr ol yüzi gül zâr incidür (167/1)

Bir nedür ben bülbülüñ zahmı hezâr ur cânına
Didüm ol gonca ayıtdı 'ârife bir gül yiter (180/4)

Giceler ey hümâ ben bülbülüñ feryâd-u-zârından
Felekde nesr-i t̄â'ir uyqusı uçduğı vâkı'dür (250/2)

İşiden bülbüle ânî olur hāmüşluk 'arız
Belâ bāğında **Zâtî** bir 'aceb şūrîde bülbüldür (375/5)

Bir diğeri beyitte kendini yine bülbül olarak addeden Zâtî, gül bahçesine parlaklık verenin bülbül olduğunu söyleyerek sevgilinin yanında kalmak için bahane üretirken, aynı zamanda kendini yüceltir:

Hezârı 'âşıkun̄ k̄uyuñda ço her şeb figân itsün
Eyâ gül gülşene revnağ viren feryâd-ı bülbüldür (186/3)

Kimi zaman da gönlünü bülbüle benzetir.

Levh-i câna şekl-i derdi dâ'imâ taħrîr ider
Ey hümâ dil bülbülü feryâdınun̄ taħrîridür (242/4)

Dil cemâlün̄ koyuban cennete olmaz mâyil
Bülbül ey gonca-dehen çonmağa gülşen gözedür (305/5)

3. Herhangi Bir Âşık yahut Rakib Olarak Bülbül

Zâtî, bazen sevgilinin diğer âşıklarını, yani rakipleri bülbüle benzetir. Sevgili gül yüzüyle âşıklarına hile yapar, onları ağına çeker:

Bülbüline ol yüzi gül kim hezârân âli var

Gül-sitân-ı kûyına ben hâki ey bād alı var (230/2)

Bir diğer beyitte âşıklar sevgiliye iltifat ederler. Âşıklara yani bülbüllere göre yeşil elbise içinde gül renkli kaba sevgiliye çok yakışır

Didiler bülbüllerüñ açar cemâlüñ gey düşer

Câme-i sebz içre ey gonca saña gül-gün kabâ (141/5)

Ancak Zâtî'nin aşkı, sevgilinin sokağındaki yüzlerce bülbülün aşkından daha büyüktür. O, hepsinden daha perişandır:

Olmaya ey 'arızı gül **Zâtî**-i şūrīde-veş

Gülşen-i kûyuñda gerçi nâle eyler şad hezâr (14/3)

Bir diğer beyitte Zâtî “bülbüllerin” diyerek yine sevgilinin diğer âşıklarını kasteder:

Gül üzüsün gonca açulsun baña sen gül yiter

Ağlasun bülbüllerüñ ey gonca tek sen gül yiter (180/1)

Görüldüğü üzere bülbül, güle olan aşkı sebebiyle diğer divan şairlerinin şiirlerine konu olduğu gibi Zâtî'nin şiirlerine de konu olmuş, benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

C. ZÂTÎ'NİN GAZELLERİNDE RAKÎB

(Kişi için) bir yarışta başkalarını geçmeye çalışan, üstünlük sağlamak için çaba harcayan; bir şeyi elde etmeğe, diğerlerinin istediği yere gelmeye uğraşan; aynı kadını seven erkeklerden her biri.²²

Sözlüklerde buna benzer karşılıkları bulunan rakîb; Divan edebiyatında, genellikle âşığın sevgilisi ile arasına giren, sevgilisini onun elinden almaya kalkışan kimse²³ anlamında kullanılmaktadır.

Mehmed Çavuşoğlu, “rakîb” kelimesinin XVI. asrın sonlarına kadar şu iki anlamda kullanıldığını ifade eder:

Allah'ın güzel isimlerindedir. Koruyan (hâfız), gözcü (nigehbân) ve bütün kâinatı gözetici; kötü ve zararlı kimse ki, birinin sevdiği veya beğendiği kimse ile görüşmesine veya bir çeşit isteğini elde etmesine ve uygulamasına engel olup kendisi için elde etmeye çalışır; bekçi, koruyan, gözetken.²⁴

Divan edebiyatının başlıca konusu olan aşk macerası âşık, sevgili ve rakîb olmak üzere üçlü bir şahıs kadrosu çerçevesinde işlenmiştir.²⁵ Bu üçlü şahıs kadrosunda rakîb, kötülüğüyle nam salmış bir karakter olarak ön plana çıkar. O,

Âşık-şairlerin öfke, küfür ve lânetlerine boy hedefi olmuş, aşkı inkâr eden “kötü insan”ı temsil eder. Âşık, sevgilide vefa görmediğinde gerçek hayatta olsun olmasın derhal “rakîb” yahut “ağyâr”a küfür ve lanetler ederek sebebini adeta onlarda arar.²⁶

²² Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük 4* (İstanbul: Ötüken, 2007), s.3935.

²³ Çağbayır, *Sözlük*, s.3935.

²⁴ Mehmed Çavuşoğlu, *Divanlar Arasında* (İstanbul: Kitabevi, 2003), s.68.

²⁵ Çavuşoğlu, *Arasında*, s.68.

²⁶ Ahmet Atillâ Şentürk, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden: Rakîb'e Dair* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995), s.25.

Rakîb; kimi şairlerin eserlerinde gerçekten idealize edilen, hayal mahsulü bir monotip olarak karşımıza çıkarken,²⁷ kimi şairlerin eserlerinde gerçek hayattan bir tip olarak karşımıza çıkar.

Zâtî'nin şiirlerinde rakîb, genellikle “gerçek hayattan bir tip” olarak karşımıza çıkar. Onun şiirlerindeki rakîb tipinin genel özellikleri ve benzetildiği unsurlar şöyle sıralanabilir:

1. Rakîb Tipinin Genel Özellikleri*

Tanımı ve divan şiirindeki kullanım alanlarından kısaca bahsettiğimiz rakîb tipi, Zâtî'nin gazellerinde karşımıza şu şekillerde çıkar:

1.1. Sevgilinin Yanından Ayrılmaz

Sevgili ile aşığın bir araya gelmesine müsaade etmeyen rakîb, sevgilinin adeta “gölgesi”²⁸ gibidir; sevgili nereye gitse rakîble birlikte gider.

Eski edebiyatın yaşandığı devirlere bakılacak olursa zengin ailelerde çocuk doğunca bir dadıya emanet edilir, dadı çocuğun beslenme, bakım ve terbiyesiyle ilgilendiği gibi sokağa çıkılacağına da kendisine refakat ederdi.²⁹

Bu refakatçiler sokakta rast gelebilecek serseri gürhunun sataşmalarını yahut âşıkların lâubalî hareketlerini, hatta dikkatlice bakmalarını dahi engelleyerek onları ve âşıkları hâliyle güç duruma sokarlardı.³⁰

Râkib, âşığa ve sevgiliye rahat vermez; sevgilinin yüzünü kimseye göstermez.

---

²⁷ Şentürk, *Dair*, s.25.

²⁸ Şentürk, *Dair*, s.42.

²⁹ Şentürk, *Dair*, s.26.

³⁰ Şentürk, *Dair*, s.27.

* Bu bölüm hazırlanırken Ahmet Atillâ Şentürk'ün *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden: Rakîb'e Dair* adlı eserinde yaptığı sınıflandırma esas alınmıştır.

Gözedür gözün bizi ey rakīb

Göreyin anuñ yüzi ağ ola (17/5)

Çoğ ola yaşı gözledi çeşmün bizi rakīb

Merdümlük eyledi göreyin yüzi ağ ola (27/3)

Sevgili, rakībın korkusundan âşığa eğilim göstermez:

Oı perī dīvi gördüm baña meyl eylemedi

Beñzer arada rakībün yine şeytānluđı var (412/3)

Âşık, rakībı sevgiliden uzaklaştırmak istese de çabası fayda vermez:

Ahum rakībı süremeyübdür kapuñdan ah

Gökden seħābı gerçi ki bād-ı havā sürer (303/5)

Rakībın varlığından rahatsız olan sevgili, kimi zaman âşıktan yardım ister:

Didüm ki senden olmadı cānā cüdā rakīb

Didi ki himmet eyle yakında cüdam ola (28/4)

Âşık, sevgilinin mahallesinin yakınına dahi gidemezken, rakīb sevgilinin sokağından çıkmaz. Bu durum, âşığın oldukça zoruna gider:

Ey melek gerçi ki küyuñdan kesilmez seg rakīb

Aña ammā kim dimez bir kimse kaç'ā kimsedür (211/2)

Bir diğer beyitte âşık, sevgilinin sokağındaki rakībı kıskanır:

Didüm rakīb neyer küyuñda didi dil-ber

Olur eşekbaşından böstānlara oyuklar (461/5)

1.2. Âşığın İşini Bozar

Âşık, sevgili ile “kırk yılda bir” baş başa kalır, bu esnada da tam konuşmaya başlayacakları sırada rakîb gelir:

Gelüb ağız ağıza söyleşi yürürdü ḥabīb

Çıka geldi ağıza gelmiş işüm bozdu rakîb (68/1)

1.3. Âşığa Türlü Oyunlar Yapar

Râkîb, âşığın sevgiliye olan aşkını küçümser; onu, sevgiliye âşık değilmiş gibi göstermeye çalışır:

Rakîbüñ bir müşevveş yazu yazmış ey elif-kâmet

Veli ‘âşıklarun diqqat idüp ‘aynın çıkarmışdur (462/4)

1.4. Âşığa Sıkıntı Verir

Âşığın ömrü, rakîbin verdiği sıkıntılarla geçer:

Geldi geçdi rakîb ile derdā

Geçdi ‘ömrüm belā ile hey yār (177/2)

Âşık, sevgili ile rakîbi yan yana gördüğü zaman delirecek gibi olur, rakîbi öldürmek ister. Ona “savaş açmak” için uygun vakti kollar:

Rakîb ile seni görse olur **Zatî** deli ey meh

Sefer cā’iz degül māhuñ olıcağ menzili ‘aḳreb (55/5)

Sevgili, âşıktan uzaklaşıp rakîbe yakınlaşırsa âşığın canı sıkılır, her şey anlamını yitirir.

Benden ba'îd olub yâr olsa rakîbe mâyil

Derd-ü-belâya cānum derdâ qarîb eyler (389/4)

Olma nev-rûzda rakîbe qarib

Bir olur ben ğarîbe leyl-ü-nehâr (177/6)

Rakîb, sevgiliye yaklaştığı zaman âşık çok üzülür, elinden ağlamaktan başka bir şey gelmez.

Ķapuñ açub kılsa sen mâħa naẓar Keyvân rakîb

Ağlaram zirâ ki fetħ-ül-bâb ola bârân olur (206/3)

Nüş ideli rakîb ile dil-ber şarâb-ı telħ

Allâh ki aqđı çeşme-i çeşmümden âb-ı telħ (105/1)

1.5. Merhametsizdir, Kâfirdir

Vicdansız olan rakîb, âşığa daima eziyet eder. Rakîbin yaptığını ancak kâfirler Müslümanlara yapar.

Mü'minlere nigârâ kâfirler eyler ancak

Zatî ğarîbe ki anı dâ'im rakîb eyler (389/5)

Araya alub rakîbân baña çok zulm itdiler

Çağırıb didüm ki şunda bir müselmân yok mıdur (196/2)

Hatta rakîb kimi zaman eziyetini o derece artırır ki, bu eziyeti kâfirler Müslümanlara bile yapmaz.

Şu zecr-ü-ğahrı kim 'âşıklara dâyim rakîb eyler

Müselmâna anı şanma ki kâfir ey ħabîb eyler (219/1)

Neçün baña raḥm eylemez ey dōst raḳībūñ

Görse beni bu ḥāl ile kāfirler esirger (273/3)

Raḳībi dil-berūñ neçün teraḥḥum eylemez baña

Esirger hey müselmānlar beni ḥālüm gören kāfir (302/2)

1.6. Ekşi Yüzlüdür

Raḳībin en belirgin özelliklerinden biri de âşığı gördüğü zaman yüzünü ekşitmesidir:³¹

Kaçan ki görse beni ekşidüb yüzini raḳīb

Virür hemīn acı dil nice bī-ḥalāvet olur (494/3)

1.7. Uğursuzdur

Raḳīb uğursuzluğuyla bilinir, sevgiliye baktığı zaman ona nazar değdirir:

Kapuñ açub kılsa sen māḥa nazar Keyvān raḳīb

Ağlaram zīrā ki fetḥ-ül-bāb ola bārān olur (206/3)

1.8. Sevgiliden Yüz Bulur

Sevgiliden bir an olsun ayrılmayan raḳīb, bununla kalmadığı gibi bir de sevgiliden itibar görür, onunla içki bile içer.

Nūş ideli raḳīb ile dil-ber şarāb-ı telḥ

Allāh ki aqđı çeşme-i çeşmümden āb-ı telḥ (105/1)

Senūñle içdügi meyi ḥarām idem gibi gelür

Raḳībe bunu sāḳīyā müdām idem gibi gelür (414/1)

---

³¹ Şentürk, *Dair*, s.54

Kimi zaman sevgili, rakîbe “canım” der:

Cānum dimiş rakîb o nigāra meded meded

Cānın teninden anuñ ilāhî ayır ayır (215/3)

1.9. Kendisine Beddua Edilir

Âşığı canından bezdiren rakîb, âşığın beddualarına hedef olur:

Çoğ ola yaşı gözledi çeşmüñ bizi rakîb

Merdümlik eyledi göreyin yüzi ağ ola (27/3)

Cānum dimiş rakîb o nigāra meded meded

Cānın teninden anuñ ilāhî ayır ayır (215/3)

Ḥācetüm bu görmedük gibi olasın ey rakîb

Zahmet irmiş gözüñe gerçi ki var kıandan eşer (274/4)

1.10. Ölümü İstenir

Âşık, sevgili ile arasına taş koyan rakîbin ölümünü ister, onun ölmesi için Allah’a dua eder:

Cānum dimiş rakîb o nigāra meded meded

Cānın teninden anuñ ilāhî ayır ayır (215/3)

Rakîbin ölmesini kimi zaman Allah’tan dileyen âşık, kimi zaman da sevgilinin rakîbi öldürmesini ister.

Rakîbüñ başını ey ḥāce-i ḥüsn-ü-bihā kes kim

Ziyān itmez ḥasūduñ kaṭ’ iden başını sūd eyler (166/3)

Başum için baña cānā rahm ider dirmiş rakīb

Tīgüñi tiz al bile gel başını çal kes düşür (390/2)

Tīg almışsın ele cānā yine cellād-vār

Ger rakībüñ bir yirin urmağ dilerseñ boynın ur (390/3)

Rakībüñ dīvdür aña urub muhkem leti āhır

Kim anuñ boynunu urmağ kamu 'uşşāka devletdür (496/4)

Didüm ki şer rakībī helāk eylerseñ nola

Bir päre tırdı tırdı ayıtdı hayır hayır (215/4)

1.11. Âşık, Rakîbe Müdara Eder

Müdara, düşmanlığı gizleyip görünüşte dost görünme; yüze gülücülük etme; sözde dostluk gösterme³² anlamına gelir. Bütün hile ve düzenleri karşısında çaresiz kalan âşık, sonunda tek çareyi rakîbe olan bütün kin ve nefretini gizleyerek, onunla iyi geçinmekte bulur.³³

Zâtî, sevgiliyi kötü, rakîbi iyi göstermiş gibi görünse de aslında asıl amacı rakîbi sevgiliden uzak tutmaktır:

Ol meh-i bed-mihr ele almış rakībüñ göñlini

Ey itiyem ben diyen şağın elinde sengi var (225/3)

³² Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük 3* (İstanbul: Ötüken, 2007), s.3346.

³³ Şentürk, *Dair*, s.58.

2. Rakīb Tipinin Benzetildiği Unsurlar

2. 1. Köpek

Daima sevgilinin kapısında beklediği, eşiğine oturduğu, sokağa çıktığında peşinden yürüdüğü için rakīb kimi zaman köpeğe benzetilmiştir.

Ey melek gerçi ki kūyuñdan kesilmez seg raķīb

Aña ammā kim dimez bir kimse at'ā kimsedür (211/2)

Raķībī cennete girmiş ite döndi dükānında

udūmundan yine ol ħūruñ oldu ār-sā cennet (86/3)

Her nefes ursa söyünmez seg raķīb

Dār-ı dilde yadı mihrūñ bir sirāc (97/3)

ālī'i seg raķībūñūñ veh ki nice iti olur

Dir iseñ aña ger següm daħı atuñda oş ulur (325/1)

Zâtī, kimi gazellerinde rakībe alenen köpek demese de rakībīn köpeğe benzediğini ima eder:

Raķībūñ leşkeri ulurdı ħaylı

Eger kırmazsañ it gibi ürerler (189/2)

Öldürdügin raķībūñī 'āşık sürür yürür

Cānā meşeldürür bu iti öldüren sürür (208/1)

Daħı sürür misin dimeye idüm raķībī kāş

Derdā ki yār unutmadı anı daħı sürür (209/3)

Ꞑande kim görsem rakībũñ aluram göñlin ele

Ꞑavf idicek bir kişi segden eline seng alur (281/3)

Zâtî, kimi zaman da rakībın kuduz köpeğe benzediğini ima eder:

Söylese ðoñ ðoñ köpükler şıçrar ağzından rakīb

Ꞑıř güninde şan eser yiller şaçılur şarlar (213/4)

2.2. Eşek

Kendini ve sevgiliyi ata benzeten âşık, rakībı de eşeğe benzeter. şair bunu söylerken alaycı bir tavır takınır:

Ceng idicek nigār içün biri biri_ile 'âřıkān

Araya girme ey rakīb at depişür eşek ölür (325/4)

2.3. Karga

Kara yüzlülüğü ve âşıkların gözünde çirkinliği sebebiyle olmalı, rakībın en çok benzetildiği hayvanlardan birisi de kargadır. Sevgilinin keklik, hüma vs. kuşlara benzetildiği hallerde rakīb bu gibi kuşlara benzetilerek ortaya bir tezat konmaya çalışılır.³⁴

Oı kebk-i derī zağ rakīb ile ider seyr

Ürker beni gördükçe dirīęā nitekim şayr (320/1)

2.4. Dev

Gerek yüzünün çirkinliği, gerekse âşıklarda uyandırdığı korku sebebiyle olmalı rakīb cin veya şeytan anlamındaki “dîv”e benzetilmiştir.³⁵

---

³⁴ şentürk, *Dair*, s.84.

³⁵ şentürk, *Dair*, s.74.

Raķībūñ dīvdür aña urub muhkem leti āñır

Kim anuñ boynunu urmaķ kamu 'uşşāķa devletdür (496/4)

2.5. Şeytan

Zâtî, kimi zaman rakîbin devamlı olarak kendisi ile sevgili arasında bulunuşunu ima etmek üzere “şeytan arada” deyimini³⁶ kullanmak suretiyle rakîbi şeytana benzetir:

Ol melek insaña mâyildür be-ğāyet ey raķīb

Arada şeytānlıg eylerseñ eger lâ'net saña (25/4)

Benden raķīb ayıramaz dime dil-beri

Ey **Zâtî** gāfil olma ki şeytān aradadır (179/5)

Ol perî dīvini gördüm baña meyl eylemedi

Beñzer arada raķībūñ yine şeytānlıgı var (412/3)

---

³⁶ Şentürk, *Dair*, s.77.

SONUÇ

Çalışmada Zâtî'nin 1 – 496 arası gazelleri tarandı ve içerisinde “gül”, “bülbul” ve “rakîb” motifleri bulunan yaklaşık 113 farklı beyit tespit edildi. Tespit edilen bu beyitler sınıflandırıldı ve üç ana başlık altında toplandı. Her motif hakkında kısaca bilgi verildikten sonra bu motiflerin bulunduğu beyitler belirli konu başlıklarına ayrılmak suretiyle incelendi.

“Gül” başlığı altında 66 beyit, “Bülbul” başlığı altında 24, “Rakîb” başlığı altında ise 50 beyit incelendi. Konu başlıkları ve beyit numaraları aşağıda üç tablo hâlinde gösterilmiştir:

Tablo 1
Zâtî'nin Gazellerinde Gül

Gül	186/3, 488/1, 495/4, 104/3, 38/6, 180/4, 41/1, 10/5, 305/5, 307/5, 16/7, 76/5, 79/7, 341/9, 187/3, 284/3, 473/2, 462/7, 335/6, 180/1, 180/5, 186/3, 213/5, 221/2, 229/1, 231/5, 238/3, 243/5, 246/3, 348/2, 253/1, 368/4, 368/9, 367/1, 465/3, 249/4, 358/3, 428/4, 332/1, 367/2
Gül ve Sevgilinin Yüzü	38/2, 101/1, 167/1, 279/1, 194/3, 221/5, 230/2
Gül ve Sevgilinin Yanağı	6/1, 141/5, 213/5, 251/3, 463/7, 192/7, 261/5, 419/5
Gül ve Sevgilinin Gülüşü	52/2
Gül ve Sevgilinin Giydiği Kaba	6/1, 6/2, 6/3, 14/1, 14/2, 14/3, 14/4, 14/5, 14/6, 14/7

Tablo 2
Zâtî'nin Gazellerinde Bülbül

Kuş Olarak Bülbül	265/3, 348/2, 138/3, 415/2, 327/5, 367/1, 413/5, 419/2, 487/4, 180/5,
Şair (Zâtî) Olarak Bülbül	16/7, 52/2, 79/7, 167/1, 180/4, 250/2, 375/5, 186/3, 242/4, 305/5
Herhangi Bir Âşık yahut Rakîb Olarak Bülbül	230/2, 141/5, 14/3, 180/1

Tablo 3
Zâtî'nin Gazellerinde Rakîb

Rakîb Tipinin Genel Özellikleri	
Sevgilinin Yanından Ayrılmaz	17/5, 27/3, 412/3, 303/5, 28/4, 211/2, 461/5
Âşığın İşini Bozar	68/1
Âşığa Türlü Oyunlar Yapar	462/4
Âşığa Sıkıntı Verir	177/2, 55/5, 389/4, 177/6, 206/3, 105/1
Merhametsizdir, Kâfirdir	389/5, 196/2, 219/1, 273/3, 302/2
Ekşi Yüzlüdür	494/3
Uğursuzdur	206/3

Sevgiliden Yüz Bulur	105/1, 414/1, 215/3
Kendisine Beddua Edilir	27/3, 215/3, 274/4
Ölümü İstenir	215/3, 166/3, 390/2, 390/3, 496/4, 215/4
Âşık, Rakîbe Müdara Eder	225/3
Rakîb Tipinin Benzetildiği Unsurlar	
Köpek	211/2, 86/3, 97/3, 325/1, 189/2, 208/1, 209/3, 213/4, 281/3
Eşek	325/4
Karga	320/1
Dev	496/4
Şeytan	25/4, 179/5, 412/3

Divan şiirinin en velut ve yaratıcı şairlerinden olan Zâtî'nin *Divan*'ında yer alan gazellerinin transkripsiyonu yapılarak Ali Nihad Tarlan (I. ve II. Ciltler) ile Mehmed Çavuşoğlu ve M. Ali Tanyeri (III. Cilt) tarafından üç cilt hâlinde yayımlanmış, böylece edebiyatımıza oldukça önemli bir eser kazandırılmıştır. Bu üç çalışma esas alınarak hazırlanan yüksek lisans ve doktora düzeyindeki tezler değerli çalışmalar olmakla birlikte yetersizdir. Gazellerin günümüz Türkçesine aktarılması ve şerhlerinin

yapılması, bu önemli şahsiyetin şiirlerini tanımak ve bunlara çok yönlü bir bakışla yaklaşabilmek için gereklidir. Bu noktada araştırmacılara büyük bir görev düşmektedir.

KAYNAKLAR

- Canım, Rıdvan. “Gülzar.” *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* 3. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2004.
- Coşkun, Vildan S.. “Zâtî.” *DİA*. 44. s.150.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük* 1. İstanbul: Ötüken, 2007.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük* 2. İstanbul: Ötüken, 2007.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük* 3. İstanbul: Ötüken, 2007.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük* 4. İstanbul: Ötüken, 2007.
- Çavuşoğlu, Mehmed. *Divanlar Arasında*. İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Kurnaz, Cemal. “Bülbül.” *DİA*. 6. s.485.
- Kurnaz, Cemal. “Gül.” *DİA*. 14. s.219.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken, 1998.
- Şentürk, Ahmet Atillâ. *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden: Rakîb’e Dair*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.
- Şişman, Vildan Serdaroğlu. “Zâtî’nin Gazeliyâtına Göre XVI. Yüzyılda Sosyal Hayat” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001
- Tarlan, Ali Nihad. *Zatî Divanı: Gazeller Kısmı 1. Cild*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967.